

A BÉKE EMBERE

Emlékezés Stefan Zweigre egy háborús évforduló alkalmából

Az emberiség békéjéért és egységéért fáradozott egy olyan korban, amelynek két mesgyéje a két világháború volt. A reá való emlékezés a születésével és halálával kapcsolatos minden nevezetesebb évforduló nélkül is (ilyenek az elmúlt években voltak) időszerű ma, a békemozgalom kilombosodásának, legközelebbről az európai népek biztonságáért és együttműködéséért végzett erőfeszítéseknek az idején, amikor — az atomkorban — a békét fenyegető veszélyek is szinte démoni méreteket öltöttek. De nem csekély „időszerűséget” ad ennek a megemlékezésnek egy szomorú esemény évfordulója is: az első világháború kitörésének hatvanadik évfordulója.

Emlékezésünk keretében egymás mellé fűzünk néhány olyan részletet, amit Zweig a békeszolgálat más kimagasló alakjairól írt műveiben találhatunk és amelyekben az ő gondolkozása is tükröződik.

Romain Rolland-nal „Arcképei” sorozatában ismételtén és a legbehatóbban foglalkozott („Romain Rolland”; „Fény és árny Európa fölött”). Rolland „A dula-kodás fölött” is (egyik művének címe), az első világháború véres poklának kellős közepén a megértést, a megbékélést, az egymás megbecsülésének és szeretetének a szükségességét hirdette. „Rolland legnagyobb heroikus cselekedete: hogy azt az Európát, amely akkor nem létezett, ... ott belül, a törvény számára elérhetetlenül életben tartotta és tovább formálta. Rolland vonakodott gyűlölni, valamilyen kollektív gyűlöletet átplántálni magába. Nem volt hajlandó fokozni a gyűlölettel teljes légkört, csak tisztítani... Európát egységesnek tekintette és a háborút valamiféle peloponnészoszi háborúnak”. „Én mindannyiótoknak testvére vagyok, én mindnyájatokat szeretlek, ti egy napig élő emberek, akik az élet egyetlen napját magatoktól megraboljátok” — mondja egyik békeszózatában. Ő „hitte, hogy egy nemzet mindig csak a világ, vagy mondjuk, Isten iránti legnagyobb teljesítményéből mérhető, becsülhető fel...” Már a világháború előtt írt Jean Cristophe-ja is „a testvérriesülés munkálása, a népeknek legszeretetre méltóbb tulajdonságaikban, legtisztább megjelenésükben való bemutatása, felhívás a népekhez, hogy térjenek észre”.

Romain Rolland még ifjú korában levelet váltott Tolsztojjal, kinek válaszából egész életművére kiható ösztönzést, formáltatást kapott. A Tolsztoj-levelet után tudja, „hogy ha valóban költő és művész akar lenni, csak a segítő ember szellemében lehet azaz, ... hogy a jóság, segítség és készenlét apostolává kell válnia”, mert különben lerombol egy eszményt, elárul valamit. Tolsztojjal hasonló levélváltása volt Gandhinak is, az erőszaknélküliség hősének, kiről Rolland könyvet írt, s akinek életműve megmutatta, hogy lehet „nagy döntéseket kivétni anélkül, hogy milliók vérért kellene ontani”. A goethei egyetemes hazából, a Rolland megálmodta világhazából, a testvériség birodalmából „Rolland-ban már megvalósult valami... Felkeltette a vágyat az egységre, a hajlandóságot a megértésre, a lehetőséget egy emelkedettebb szemléletre.”

Amit Zweig mond Rolland-ról, az nem kismértékben órá is vonatkozik. Megdöbbentő párhuzamot von, különbözőségeik ellenére is, Tolsztojról írt könyvében Tolsztoj és Dosztojevszkij között. „Mindkettő a keresztbe kapaszkodik, ... Krisztushoz fohászkodik, mint a süllyedő világ megmentőjéhez és megváltójához... Valami prófétai sejtésnek kellett lakoznia mindkettőben, az ítéletnap sejtésének, valami látnoki tudásnak. Mindkettő bűnbánatra hívó, szeretetdühös próféta, még egyszer megkísérli, hogy elhárítsa a rettenetességet, ... ótestamentumi, gigászi alakok, minőket fohászkodik soha nem látott... Tolsztoj a háborút ostorozza: ... koporsója fölött még négyszer sem zöldült ki a fű és a legirtózatossabb testvérgyilkosság (a világháború) becsteleníti meg a világot.” — Tolsztoj és Dosztojevszkij prófétai aggodalmai még nagyobb jelentőségűekké válnak azáltal, hogy az emberiség története egy második világháborút is „produkált”, és az atomkorszakba jutott.

Szinte lövellő erejűek azok a szavak, amiket Zweig a francia szocialista békeharcosról, Jean Jaurès-ról írt. Mikor „újból lángra lobbant a francia érzékenység foszforos felülete, az lett életének legfőbb gondjává, hogy meggátolja a háború

kitörését... Hogy a benne bízó proletáriátust és az egész világot megoltalmazza a katasztrófától... Fenn állt a vártán, hogy riadót fújjon. Már torkában volt a kiáltás, hogy felrázza Franciaország népét, mikor orvul leterítették... És csak az ő holtteste fölött robbant ki a háború és tört be a hét német hadsereg Franciaországba."

Amit Zweig elmond Jaurés-val kapcsolatban, az a békemunka mélyreható jellemzése is. „A nagy igazságok nem hatolnak egyszerre az emberiség agyába, újra meg újra bele kell kalapálni őket, egyik szöveget beverni a másik után, napról napra... Hitt az észben, az állhatatosság és a munka útján elérhető haladásban, a vér szent volt' előtte és vallásos meggyőződése volt a népek békéje..."

„Két egymás ellen harcoló hadsereg tulajdonképpen egyetlen hadsereg, amely öngyilkosságot követ el” — idézte Henri Barbusse-nek „A tűz” című háborús regényéből. „...Mint gyötrelmekből emelt, könny és vér malterjával vakolt gigászi siremlék, tornyosul ez a könyv az elesett bajtársak emlékezeté fölé... Érzése... nem ismer többé határokat és népeket, csak a szent őseredetet: az emberiséget...” „Nem szabad többé ilyen szenvedést megérnie az emberiségnek!... — Guerre à la guerre! — harc a háború ellen, száll a sikoly a francia vonalakból a kihalt csatatér fölött, mint az ítélet harsonája.” Barbusse könyvében ott van az aggodalom, hogy az utókor elfelejti a háború szenvedéseit. Az itt elmondottak eszünkbe juttatják a hírosimai békekonferencia résztvevőinek nyilatkozatát, melyet Bartha Tibor beszámolójából (Theológiai Szemle, 1971. 1-2. sz., „A béke feltételei az atomkorban”) idézzük: „Erőteljesen sürgetjük, hogy a békére való nevelést valósítsák meg minden országban úgy, hogy a jövőendő nemzedékek ne felejthessék el a háború szörnyűségeit és teljes mértékben értékeljék a béke életbevágó jelentőségét.”

Mindannyiunkat nagyon közelről érint az, amit Zweig Albert Schweitzerről mond, akit szállóhelyén látogatott meg Günsbachban, nyári szabadsága idején. „Szereleti és csodálja mindenki, aki tudja, hogy mi az emberiség; mindenki, akinek a szemében az idealizmus csak akkor nagyszerű, ha... önfeláldozó tetté válik.” A fehér ember óriási adósságának parányi részét óhajtja Schweitzer megfizetni a missziós kórház alapításával a lambarénei őserdőben. „Végre valaki, aki nem nyereségvágyból, nem kíváncsiságból megy a trópusokra, hanem... hogy segítsen azokon, akik a szerencsétlenek között a legszerencsétlenebbek.” (Itt Zweig más igazi hittérítőkkal együtt, akár Livingstone-t is említhette volna.) A günsbachi kis templomot katolikus és protestáns istentisztelet céljára rendezték be, és ezzel „valami lehetetlent valósítottak meg itt, ahol a német és francia nyelv lazán egymásba fonódik”. A békés szövetségnek ez a lehetősége már ifjúságtól fogva irányító hatással volt — Zweig szerint — Albert Schweitzer világnézetére.

„Most Schweitzer az üres éjféletek templomban egyedül nekem játssza szeretett J. S. Bachját: páratlan élmény ez! Mintegy álomban siklanak ujjai a fehér billentyűkön, és az orgona érző óriási mellkasából emberfeletti emberi hangként száll fel a megelevenedett dallam.” Hazautazva a nyomasztó emlékeket keltő elzárni állomásokon keresztül, „érthetlenné válik előttünk, hogy az emberiség... képtelen mesterévé lenni a legegyszerűbb titoknak: hogyan lehetne megteremieni a megértés szellemét az emberek között?”

Zweignek a günsbachi templommal kapcsolatban Albert Schweitzerről mondott szavai összetételköznak Lantos-Kiss Antalnak az „Albert Schweitzer életműve” címmel a Vigilia 1960 januári számában megjelent tanulmánya „Isten küldöttje a XX. században” utolsó fejezetében mondottakkal.

Erényei és értékei mellett fellelhetők Zweignél a XX. századbeli polgári humanizmus korlátai és gyengeségei is. (l. Salyámossy Miklós előszavát „Arcképek” c. könyvéhez). Távolmaradást hirdet a politikától, nem foglal állást a társadalmi kérdésekben, idegenkedik a forradalomtól, a Szovjetunióval való rokonszenvezése és Gorkijhoz fűződő barátsága ellenére is. Pacifizmusát sem azonosíthatjuk a békéről vallott keresztényi felfogással és békeszolgálattal. Mégis ma, amikor az Európa és a világ biztonságáért folytatott küzdelem, a békemozgalom kibontakozása Jézus Krisztusnak a kicsiny kezdetekből nagyra növő mustármagról mondott példázatát juttatja eszünkbe — ez a példázat az Isten országáról szól, melynek a béke nagyon fontos alkotó része —, tisztelettel nézünk Zweigre, mint a béke emberére, aki már akkor, szinte a kezdet kezdetén is a békéért harcolt. Az az érzés, amit az első világháború évfordulója kelt bennünk, csak növeli iránta érzett becsülésünket. És a béke minden veszélyeztetettsége ellenére is hisszük, hogy „a jövőendő a béke emberé” (Zsoltárok könyve, 37:37).

CSÁK LÁSZLÓ